

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-57>

УДК 378:81'177

Бобко Л.О., Баляс Я.С.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті досліджуються комунікативні аспекти в системі вищої освіти та психолого-педагогічні особливості спілкування у міжособистісній взаємодії викладачів і студентів. Аналізуються основні стилі педагогічного спілкування, серед яких найефективнішим є демократичний стиль, що ґрунтується на повазі, довірі, орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу. Доведено, що «суб'єкт-суб'єктна» педагогічна взаємодія спрямована на гуманізацію стосунків зі студентами, сприяє розкриттю їх творчого потенціалу. Зазначено, що організація продуктивної співпраці викладача і студентів на основі діалогу сприяє підвищенню ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі, створенню умов для самоактуалізації та самореалізації кожного студента. Визначено перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: педагогічне спілкування, комунікативна взаємодія, стиль спілкування, комунікація, співробітництво.

Bobko Larysa, Balyas Jana

Lviv Ivan Franko National University

FEATURES OF COMMUNICATIVE INTERACTION OF TEACHERS AND STUDENTS

Summary. The article investigates the communicative aspects in the system of higher education and the psychological and pedagogical features of communication in the interpersonal interaction of teachers and students. It turns out that the educational space created by the higher education institution and its teaching staff directly affects the formation of the future specialist, and the effectiveness of pedagogical activities is determined by the style of communication and leadership style. The main styles of pedagogical communication are analyzed, among which the most effective is the democratic style of interaction, which is based on respect, trust, focus on self-organization, self-management of the individual and the team. It is noted that many teachers have difficulties in organizing constructive interaction, face the inability to navigate in non-standard communicative situations, restructure following pedagogical tasks, cannot reflect their emotional attitude to the material. It is proved that "subject-subject" pedagogical interaction is aimed at humanizing relations with students, helps to reveal their creative potential. To learn professional communication, it is necessary to clearly understand the structure of this process, to know what skills ensure its implementation and how to improve the educational impact on young people. It is noted that pedagogical communication as a professional and ethical phenomenon requires from the teacher special training not only on the technology of interaction, but also moral experience, pedagogical wisdom in organizing relationships with students, parents, colleagues in various fields of education. It is noted that the organization of productive interaction between teacher and students based on dialogue with the use of various technologies helps to increase the efficiency of the educational process in higher education, creating conditions for self-actualization and self-realization of each student. professional activity. Prospects for further research are identified.

Keywords: pedagogical communication, communicative interaction, communication style, communication, cooperation.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли в країні активно відбуваються реформаційні процеси, виникає потреба у підготовці таких високоосвічених, кваліфікованих та культурних спеціалістів, які вільно володіють навичками професійного спілкування, високою комунікативною та фаховою мобільністю [1]. Важливу роль у самоактуалізації та самореалізації кожного студента, розкриттю його творчого потенціалу відіграє педагогічний процес, побудований на демократичних засадах позитивного ставлення викладача до студентів, захопленості спільною творчою діяльністю усіх суб'єктів педагогічної комунікативної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні засади проблем педагогічного спілкування знайшли своє відображення в наукових працях Ф. Бацевича, Н. Бутенка, О. Винославської, А. Кузьмінського, О. Нестерової, О. Семенюк, М. Філоненка. Питанням формування професійно-комунікативної компе-

тентності присвячені роботи Л. Бобко, Ю. Варданяна, О. Винославської, Р. В'язової, О. Земкої, І. Зимньої, А. Маркової, М. Пентилюк, Н. Кузьміної, Т. Симоненка; вивченням ефективності педагогічного спілкування займалися В. Кан-Калік, А. Леонтьєв, І. Зимова, А. Реан; стилі педагогічного керівництва та моделі поведінки педагога зі студентами представлені в працях Г. Мелешко, Л. Столяренка, О. Чумакової та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чималу кількість наукових праць із зазначеної тематики, проблема співробітництва викладача і студента у процесі формування комунікативних умінь ще не стала предметом окремого наукового дослідження, що й зумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є дослідження комунікативних аспектів у системі вищої освіти, а також визначення психолого-педагогічних особливостей спілкування у міжособистісній взаємодії викладачів та студентів.

Виклад основного матеріалу. Ефективність процесу навчання у вищій школі сьогодні залежить від багатьох дидактичних та психологічних факторів, провідним з яких є комунікативна взаємодія між викладачем та студентами.

Сучасні дослідження свідчать про те, що далеко не кожен викладач ВНЗ ставить перед собою комунікативні завдання, оскільки не вважає спілкування зі студентами умовою успішного навчання. Відтак багато педагогів зазнають труднощів з організації конструктивної взаємодії, зіштовхуються з невмінням орієнтуватися у нестандартних комунікативних ситуаціях, перебудовуватися відповідно до педагогічних завдань, відчувають брак вмінь з відображення власного емоційного ставлення до матеріалу.

Саме освітній простір, створений вищим освітнім закладом та його викладацький склад безпосередньо впливають на формування майбутнього фахівця, а результативність педагогічної діяльності визначається стилем спілкування та стилем керівництва.

Стильові характеристики комунікативної взаємодії та педагогічного керівництва залежать, передусім, від індивідуальних особливостей педагога, загального рівня його культури, освіченості та компетентності, емоційно-морального ставлення до своїх вихованців, креативного підходу до професійної діяльності, а також від особливостей вихованців, їхнього віку, статі, рівня розвитку, вихованості та особливостей студентського колективу, з яким викладач взаємодіє. Стиль спілкування всебічно відображає загальну та педагогічну культуру педагога, рівень його професіоналізму.

Як доводить практика та теоретико-методологічні дослідження науковців, зокрема, Г. Мелешко [2] та О. Чумакової [3], найбільш ефективним та оптимальним вважається *демократичний стиль взаємодії*. Цей стиль характеризується позитивно-емоційною атмосферою взаємодії, доброзичливістю, довірою, вимогливістю й одночасно повагою, урахуванням індивідуальності особистості. Викладач прагне вести діалогічне спілкування «на рівних», розвивати у вихованців навички самоврядування, максимально враховувати їх індивідуальні особливості, стимулює до творчості, ініціативи, організовує умови для самореалізації. Такий стиль спілкування характеризується міцними контактами зі студентами та стимулює їх до успішної пізнавальної діяльності. На противагу демократичному – *авторитарний тип психологічного спілкування* – це владний, наказовий, жорсткий тип взаємодії. Авторитарний педагог ставить себе вище підлеглих, ставить суворі вимоги перед студентами, жорстко контролює їх, пригнічує ініціативу з низу, не рахується з думкою інших. Викладачі з авторитарним стилем керівництва не потребують схвалення та підтримки ззовні, мають високий рівень самодостатності, їм притаманні імпульсивність, низький рівень самоконтролю, неухважність до інших, конфліктність. У свою чергу, *ліберальний стиль педагогічного спілкування* є м'яким, невимагливим, викладач потурає молоді, а тому його робота є неефективною. Педагог-ліберал безвідповідальний сам та не вимагає відповідальності у інших, він безініціативний, непослідовний у прийнятті рішень та у своїх діях. Стиль потурання реалізує тактику невторчання, основу якої складають байдужість

та незацікавленість проблемами як навчального закладу, так і молоді [3, с. 160–162].

Для обґрунтування теоретичних засад доцільності вибору стилю комунікативної взаємодії викладачами кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом Львівського національного університету імені Івана Франка було проведено емпіричне дослідження на тему: «Визначення стилю управління», з метою встановлення труднощів комунікативної взаємодії викладачів та студентів. У ньому взяли участь студенти 3-4 курсів факультету управління фінансами та бізнесу. Аналіз отриманих даних дозволив визначити, що 61,8% студентів вважають, що викладачі у процесі навчання використовують демократичний стиль взаємодії, тобто навчальний процес характеризується розподілом ініціативи між педагогом та студентами; 27,2% студентів зазначають, що для викладачів характерний ліберальний стиль, що виявляється у надмірній поблажливості до вихованців; і 11% вказує, що переважає авторитарний стиль спілкування, як прояв небажання визнавати свої помилки, надмірна впевненість у собі, придушення ініціативи студентів, схильність до жорсткої дисципліни тощо.

У рамках дослідження, студентам та викладачам (кураторам груп) також було запропоновано оцінити рівень задоволеності характером стосунків, що склалися між ними за час навчання у вузі та під час проведення різноманітних навчально-виховних заходів. Поставлені питання передбачали різну кількість відповідей, тому набрана сума балів перевищує 100%. Результати опитування подано в таблиці 1.

Таблиця 1
Характер стосунків між викладачами та студентами

№	Характер стосунків	Думка студентів	Думка викладачів
1.	Офіційні, принципові	28.2%	41.4%
2.	Дружні, доброзичливі	21.3%	15.3%
3.	Рівноправні	44.2%	56.2%
4.	Ворожі, конфліктні	16.2%	-
5.	Інші характеристики	2.3%	5.2%

Джерело: розроблено автором

Аналіз даних свідчить, що 65,5% студентів позитивно оцінюють свої стосунки з викладачами: доброзичливий, дружній характер відзначають 21,3% респондентів, а 44,2% – зазначають рівноправність у взаємодії. У викладачів цей показник дорівнює 71,5%. Водночас на перевагу офіційних та навіть конфліктних взаємин вказують 44,4% студентів, 41,4% викладачів, які не визнають ворожих, конфліктних стосунків. Такий розрив у судженнях пояснюється різним сприйняттям і трактуванням студентами та педагогами характеру їх взаємодії. Викладачі передусім беруть до уваги суто ділові педагогічні взаємини, тоді як молодь звертає увагу на чуйність, турботу, допомогу, співпереживання. У процесі опитування було з'ясовано, що студенти готові пробачити викладачу навіть брак професійних умінь, якщо він щирий та відвертий зі своїми вихованцями, дотепний, має почуття гумору, готовий підтримувати та допомагати, є хорошим наставником.

Таким чином, результати дослідження яскраво доводять, що сьогодні у процесі педагогічної

взаємодії поступово простежується позитивна тенденція переосмислення педагогами ВНЗ характеру комунікацій з молоддю від «суб'єкт-об'єктних» до «суб'єкт-суб'єктних», що базуються на гуманістичних цінностях та спрямовані на розкриття творчого потенціалу кожного студента, його самоактуалізацію та самореалізацію.

Як зазначає О. Матвієнко, педагогічне спілкування як важлива моральна та професійна складова діяльності викладача вищої школи вимагає від нього спеціальної підготовки з технології взаємодії, педагогічного досвіду, виваженості та мудрості в організації комунікацій зі студентами, батьками, колегами у різноманітних сферах навчально-виховного процесу [4].

Для того щоб навчитися професійного спілкування, треба чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які вміння забезпечують його реалізацію та яким чином можна удосконалювати виховний вплив на молодь.

Поділяємо наукову думку В. Кан-Каліка щодо формування умов ефективності комунікативного процесу. Вчений виділяє чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії, а саме: етап моделювання; початковий етап спілкування; етап керування та аналіз спілкування [5, с. 27].

Задля ефективності комунікативної взаємодії та відповідно до кожного етапу педагогу необхідно дотримуватися певних правил, а саме:

- встановлювати особистісний контакт;
- демонструвати позитивне та дружнє ставлення до співрозмовника (вербальними та невербальними засобами);
- виявляти розуміння внутрішнього стану співрозмовника та інтерес до нього;
- створювати оптимальне підґрунтя для позитивних змін пізнавальної, емоційної та поведінкової сфери учасників взаємодії.

Однією з найбільш важливих педагогічних умов формування комунікативних умінь та навичок студентів є застосування особистісно-орієнтованого підходу, що об'єктивно сприяє гуманізації відносин та всього процесу навчання, де основним характеристиками виступають монологічний та діалогічний режими взаємодії (таблиця 2).

Наукові дослідження В. Дробязка [6] О. Романовського [7] доводять, що саме особистісно-орієнтований підхід у педагогічному процесі вищих навчальних закладів сприяє формуванню у його учасників комунікативного розвитку, високих моральних якостей та етико-гуманістичних принципів.

Наведені в таблиці характеристики наочно демонструють діаметральну протилежність монологічної та діалогічної форм взаємодії. У діалогічній взаємодії ключовим фактором виступає рівноправність сторін, що базується на альтруїстичних та емпатійних особливостях особистості, повазі до думки, справ та вчинків партнерів, довірі, чуйності, співпереживанні, вмінні бачити в партнері колегу, тоді як у монологічній присутнє прагнення домінувати, егоцентризм, примус, приховане маніпулювання, догматизм, стереотипність методів тощо.

Слід зазначити, що одностороння взаємодія не становить процес якісного навчання, доти, доки вона не сформується як система, у рамках якої, у студента виробляється погляди, установки, життєва позиція, інтереси, схильності, ідеали тощо. Саме тому сьогодні слід змінювати підходи до самої взаємодії у плані забезпечення трансляції культурних цінностей, створення оптимальної бази для позитивних змін пізнавальної, емоційної, поведінкової сфери учасників комунікативної взаємодії. Адаже в умовах вимушеного дистанційного навчання, викладачу доводиться докладати особливих зусиль, щоб розпочати співпрацю зі студентом: замість аватарки бачити обличчя молодих людей; спонукати їх до спільної діяльності. Бо, як відомо, студенти засвоюють рівно стільки знань, наскільки вони були активні у навчальному процесі, і жоден емоційний та логічно побудований виклад матеріалу не дасть бажаного ефекту, якщо вихованці були пасивними слухачами.

Спілкування діалогічного типу стає необхідною умовою формування комунікативно-мовленнєвих умінь молоді вищих навчальних закладів, коли відносини між суб'єктами будуються на засадах союзників та партнерів. При цьому викладач завжди «впливає» на студента з метою формування знань, вироблення певних умінь та навичок, а студент взаємодіє з викладачем за допомогою питань, відповідей, участі в обговоренні проблем тощо. У процесі діалогічної комунікативної взаємодії за-

Таблиця 2

Рівні взаємодії суб'єктів

Монологічний	Діалогічний
Статусне домінування та переважання «суб'єктно-об'єктних» відносин.	Особистісна рівність і переважання «суб'єкт-суб'єктних» відносин.
Егоцентризм та зосередження на потребах, цілях, завданнях певної особистості.	Зосередження на спільних потребах та їх конвергенція.
Примус за допомогою прихованого маніпулювання або відкритої агресії.	Згода та співробітництво з переважанням вільної дискусії, передачею норм та знань як особистісно пережитого досвіду, що вимагає індивідуального осмислення.
Догматизм з перевагою надособистісної трансляції норм та знань, що підлягають беззастережному копіюванню та засвоєнню.	Прагнення до творчості, особистісного та професійного зростання, імпровізації, експериментування.
Стереотипність методів, орієнтованих на дисциплінарні прийоми.	Переважання прийомів, орієнтованих на самостійну діяльність студентів.
Суб'єктивна і жорстка поляризація оцінок, вузький спектр критеріїв оцінки.	Прагнення до об'єктивного контролю результатів діяльності студентів, індивідуальний підхід та облік мотивованості їх вчинків.

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

безпечується розвиток таких якостей, як самостійність мислення, ініціативність розумових дій, критичність розуму, здатність аналітично оцінювати зміст понять та суджень тощо. Діалог, забезпечуючи активність та самостійність студента, зумовлює гуманістичний характер відносин, а міжособистісні відносини стають дієвим засобом виховання та розвитку особистості молоді.

Важливу роль у процесі діалогічного спілкування відіграють прийоми комунікативної підтримки, такі як: надання своєчасної допомоги у підборі відповідної лексики, правильної побудови висловлювань – заохочення «Чудово!», «Вражаючі результати!»; підбадьорювання: «Все йде добре», «Ваші ідеї як завжди слухні» тощо; роз'яснення студентам змісту комунікативних норм у конкретній ситуації спілкування, постановки питань, як от: «Що пропонуєте ви?», «Як ви вважаєте?», «Чи погоджуєтесь ви із цією думкою?»; навчання комунікативним прийомам, техніці виступу та спілкування; підкресленню позитивна критика (якщо така необхідна) поведінки студента у діалозі з викладачем; демонстрація різноманітними вербальними та невербальними засобами зацікавленої уваги до студентів, підтримка їх прагнення до участі в діалозі; оперативне надання студентам можливості «виправдати нетерпіння піднятої руки»; надання можливості «зібратися з думками», зорієнтуватися в ситуації тощо.

Зазначені проблеми вимагають щоденної наполегливої та систематичної праці з боку викладачів і студентів. Вважаємо, що формуванню ефективної комунікативної взаємодії педагогічних працівників та молоді вищих навчальних закладів допоможуть інтегровані курси занять з предметів: «Мистецтво публічного виступу»,

«Комунікативний менеджмент», «Комунікації та ділова мова в управлінні», «Комунікації в діловому адмініструванні», «Комунікативна лінгвістика»; доцільним стане впровадження в освітній процес відповідних технологій, що поєднують такі методи та форми роботи як: ділові та рольові ігри: «Жестовий гомеостат», «Складаємо історію», «Поступитися місцем», «На що схожий настрій?»; диспути: «Чи вміємо ми спілкуватися?», «Ввічлива людина, яка вона?»; есе, дебати, різноманітні інтерактивні вправи: «Обери позицію», «Карусель», «Репортер», «Мікрофон», «Візуальне відчуття»; індивідуальні та групові консультації, семінари-тренінги: «Розвиток комунікативної культури», «Комунікативна культура – запорука успіху професійної діяльності», «Компетентності в діловій взаємодії»; проектна діяльність тощо.

Висновки. Аналіз проблеми комунікативної взаємодії викладачів і студентів дає можливість стверджувати, що правильний вибір стилю спілкування стає запорукою оптимізації структури міжособистісних відносин, сприяє особистісному та професійному розвитку вихованців та педагогів, а організація продуктивної взаємодії викладача і студентів на основі діалогу з використанням різноманітних технологій сприяє підвищенню ефективності навчального процесу у ВНЗ, створенню умов для самоактуалізації та самореалізації кожного студента, розкриттю його творчого потенціалу, формуванню ціннісних орієнтацій та етичних рис із подальшою актуалізацією у професійній діяльності.

Предметом подальших наукових досліджень може стати аналіз проблем формування фахових комунікативних компетенцій студентів в умовах дистанційного навчання.

Список літератури:

1. Бобко Л.О., Терук В.Б. Проблеми спілкування студентів історичного факультету. *Молодий вчений*. 2020. № 11. С. 249–252. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2020/11/52.pdf> (дата звернення: 15.05.2021).
2. Мелешко Г.М. Вступ до педагогічної професії : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2010. 200 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/48069-stil-pedagogchnogo-splkuvannya.html> (дата звернення: 15.05.2021).
3. Чумакова О.А. Порівняльна характеристика стилів педагогічного спілкування. *Збірник статей викладачів-слухачів курсів підвищення кваліфікації*. Одеса, 2019. С. 157–166.
4. Матвієнко О.В. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 384 с.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
6. Дробязко В.І. Співробітництво викладача і студента в процесі формування комунікативних умінь та навичок. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1058> (дата звернення: 15.05.2021).
7. Романовський О.Г. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2009. № 3. С. 86–93.

References:

1. Bobko L.O., Teruk V.B. (2020) Problemy spilkuvannia studentiv istorychnoho fakultetu [Problems of communication of students of historical faculty]. *Molodyi vchenyi*, vol. 11, pp. 249–252. Available at: <https://westudents.com.ua/glavy/48069-stil-pedagogchnogo-splkuvannya.html> (accessed 15 May 2021).
2. Meleshko H.M. (2010) Vstup do pedahohichnoi profesii: navch. posibnyk [Introduction to the teaching profession]: textbook. Kyiv: Akademvydav, 200 p. Available at: <https://westudents.com.ua/glavy/48069-stil-pedagogchnogo-splkuvannya.html> (accessed 15 May 2021).
3. Chumakova O.A. (2019) Porivnialna kharakterystyka styliv pedahohichnogo spilkuvannia [Comparative characteristics of styles of pedagogical communication]. *Zbirnyk statei vykladachiv-slukhachiv kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii*. Odesa, pp. 157–166.
4. Matviienko O.V. (2009) Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaemodii [Preparation of future teachers for pedagogical interaction]. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova, 384 p.
5. Kan-Kalyk V.A. (1987) Uchyteliu o pedahohicheskom obshcheny [To the teacher about pedagogical communication]. Moscow: Prosveshchenye, 190 p.
6. Drobiazko V.I. Spivrobotnytstvo vykladacha i studenta v protsesi formuvannia komunikativnykh umin ta navychok [Cooperation of teacher and student in the process of formation of communicative skills]. Available at: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1058> (accessed 15 May 2021).
7. Romanovskiy O.H. (2009) Pedahohichni umovy formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv [Pedagogical conditions for the formation of communicative competence of future engineers]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, vol. 3, pp. 86–93.